

Voja Marjanović

Beograd

FANTASTIKA V ČOPIĆEVI PROZI ZA OTROKE

Voja Marjanović, znani teoretik mladinske književnosti, je doktoriral oktobra 1978 v Sarajevu. V svoji doktorski tezi z naslovom *Pripovedački svet Branka Čopića* obravnava celotno Čopićevo pripovedno delo (20 knjig), v poglavju Čarobna kolajna detinjstva pa obdeluje Čopićevo otroško prozo. Disertacija obsega 456 strani in bo predvidoma izšla v sarajevski založbi Svjetlost. Nekaj fragmentov iz teze je avtor objavil v revijah (Život, Koraci, Ovdje, Rukoveti itd.), našim bralcem predstavljamo fragment o otroški prozi.

I.

Po utilitarno-prosvetljevskem obdobju pisanja za otroke je Čopić v želji, da bi se otresel didaktičnosti, iskal navdiha v temah imaginativne narave: nagnjen k fantastiki in humorju je kot v prejšnjih časih (v predvojnem obdobju) ustvarjal svoj svet iz motivov, ki jih je našel v naravi, med živalmi, pa tudi v svoji lastni domišljiji. Tako sta se čudežnost in fantastičnost v popolnosti združila v njegovi prozi, stare in nove teme so se prepletle v klobčič ustvarjalne igre, resničnosti in podob iz sanj.

Pojem fantastike je treba pri Branku Čopiću razumeti nekoliko drugače kot pri drugih pisateljih. Kot je že dognano, se Čopićeve fantastika razlikuje od fantastike v delih klasikov otroške književnosti (H. C. Andersen, brata Grimm, Ch. Perrault, L. F. Baum, A. S. Puškin, A. de Saint-Exupéry, I. Brlić-Mažuranić, V. Nazor in drugi), le deloma spominja na fantastiko v naših ljudskih pripovedkah (povezanost z naravo, govor, jezik in personifikacija), a razlikuje se od fantastike v pravljicah (ni čudežnih bitij — vil, čarovnic, volkodlakov, čarovnikov, palčkov, carjev, princes, kraljev, pažev in podobno) ali v živalskih pripovedkah. Čopićeve fantastika je združitev stvarnosti in pisateljeve igre duha, oblikujejo jo inventivno odkriti motivi iz materialnega sveta in pisateljev smisel, da z iskricami humorja in z domislicami vse to poveže v logično celoto.¹ Zato moremo njegov tip fantastičnega (pa tudi čudežnega) razumeti kot originalno stvaritev domišljije, ki teži k oblikovanju realne

¹ Čopić je občutil vso težo zapletenega prenosa bajke v pripovedko humoristično-fantastičnega tipa, kar je izrazil takole: »Prenašanje čudes iz kraljestva bajk na običajno deželo je nevarno, za to moraš biti pogumen.« (Šekec v *deželi bajk*. V: *Pripovedke izpod zmajevih kril*, str. 154.)

pravilice in pripovedke o živalih.² Ta je nov in svež plod Čopićeve literature³ in je nasprotje nekim formuliranim tipom fantastike, kot so na primer »collo-dijevski«, »romantični« ali tip »fantastike prostora in časa«.⁴

Takšna Čopićeva fantastika, ki je nastala kot stik realnega sveta in imaginacije, je pojasniena v uvodu k zbirki *Priče izpod zmajevih krila* (Pripovedke izpod zmajevih kril), ki ima naslov *Nečeš mi vjerovati* (Ne boš mi verjel). Ko razlaga bralcu, kako je napisal svoje »nove pripovedke«, ga prepričuje, da je »svet izpod neba« gledal iz »košare«, privezane na zmajeva krila: »Zamigljajo neznane lučke, oglasijo se skrivnostni pevci, ožive čudne sence. Tedaj vzamem dalnograd in začnem gledati, kaj se dogaja na zemlji, pod zmajevimi krili...« Takoi nato nadaljuje: »Pod seboj vidiš ne samo navadne, vsakdanje reči, marveč tudi vse tisto, o čemer ljudje sanjarijo, česar se boje in kar si na tihem mislijo...« In še: »Nešteto čudovitih stvari zveš in vidiš, ko se nad zemljo razprostro krila vsemogočnega in vsevidnega zmaja Fantazije.«⁵

Ta »krila vsemogočnega zmaja Fantazije« pomagajo Čopiću, da v desetih pripovedkah, raznoličnih po kompoziciji, izkristalizira že nakazane vrline svojega talenta in pokaže svojo novo humoristično-fantastično orientacijo.

Z vidika celote obsejajo Čopićeve pripovedke iz tega obdobja raznotero tematiko: to so teme, podobne tistim iz predvojnega obdobja (odnos do narave, živali in ljudi), teme humorističnega značaja (pripovedke »smejalne in isralne« narave), poskusi razvijanja teze o kozmičnih in utopičnih hrepenenjih itd. V vseh teh temah je izražena težnja po resnici in dobroti, ljubezni in prijateljstvu ter lirski glas kot sestavni del piščevega doživetja sveta.

Vsekakor Čopić tudi v teh pripovedkah ubeseduje živalski in rastlinski svet. Pripovedke *Doživljaji čiča Zimonje* (Doživetja dedka Mraza), *Doživljaji jednod čvorka* (Škorčeva doživetja), *Učitelj, razbojnik i ptice* (Učitelj, razbojnik in ptice) ter *Mesečev gost* (Lunin gost) vsebujejo omenjeni svet, ki ga pesnik pojasnjuje s svojo običajno naklonjenostjo. Personificirano zimo je Čopić pesniško pričaral v pripovedki *Doživetja dedka Mraza* in zelo sugestivno prikazal boj nasprotujočih si sil v naravi — zime in poletja. Zima (čiča Zimonja) alegorično pošilja »strašen opomin« Pomladi in Jugu — sovražnikoma snega, mraza,

² M. Crnković piše, da je Čopićeva proza »često izmješana s poezijom...« in njegova dela »ostajajo na področju bajke i priče«. *Dečja književnost*, Zagreb, Školska knjiga 1967, str. 151.

³ Zanimivo je, da Čopićeva dela prinašajo osvežitev in bogastvo v medvojno književnost za otroke navkljub »preganiam« imaginativni tematiki. Znano je literarnozgodovinsko dejstvo, da so v tem obdobju nasprotovali čudežnemu in fantastičnemu v literaturi. Protagonisti takšnega stališča, pripadniki pragmatizma in vulgarnege sociologizma, so negirali bajko in dvomili o estetiki ter pedagoški vrednosti del, ki vsebujejo fantastiko. Takšno prepričanje so zastopali pisatelji (M. Lovrak, B. Šušćević, G. Krklec, B. Čosić in drugi) pa tudi redki kritiki (S. Cucić). Vzporedno pa so se pojavljali pisatelji, ki so se unirali negiranju imaginacije v književnem delu in so se postavljali na stran domišljije, čudežnosti in fantastike (A. Vućo, M. Ristić, V. Nazor in mnogi drugi). Čopić je neodvisno od takšnih »bojev mišljenj« pisal svojo inventivno književnost za otroke in jo polnil z vsem, kar je ustvarjal njegov duh in kar mu je ponujala materialna stvarnost.

⁴ Te tipe fantastike uvaia in razlaga Novo Vuković v odlomku iz disertacije *Fantastično u književnim delima za diecu nastalim u periodu između dva svjetska rata na srbskohrvatskom jezičkom području*. Detinjstvo (Novi Sad) 1975, št. 2, str. 34—35.

⁵ Branko Čopić: *Pripovedke izpod zmajevih kril*. Prev. Jože Zupančič. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1966. Str. 129 in 130.

snežnega meteža in vetra Severa. V tej pripovedki kot v mnogih iz predvojnega pa tudi povojnega Čopičevega ustvarjanja za otroke (*Priče partizanke*) vsa narava »diha« in »živi«, a izid boja naravnih sil je vedno podoben: zmaguje dobro in težnja po ohranitvi virov življenja. V tej pripovedki Pomlad sprejema »boj« z Zimo in naznanja vsej naravi, posebej pa otrokom, da so napočili veseli dnevi Prebujenja in splošne radosti, da se je treba bojevati proti zimi in se veseliti porajanja Sonca: »Prepovedano je dremanje, poležavanje, pretegovanje, kremženje, cmerjenje, kuhanje in mrgodenje. Nihče ne sme obstati ko lipov svetnik in otrpniti ko lesen bog. Strogo se kaznujejo otroci, ki se ne igrajo, ne skačejo, ne kriče, ne plezajo po drevju in se ne pode za žogo. Kogar ujamem v zimskem plašču, mora pet minut stati na glavi.«⁶ Tako sta Zima in Sever pregnana v Sibirijo, na njuno mesto prihaja zelena Pomlad.

Slike iz narave, v katerih je vse v gibanju in boju, je Čopić vnesel tudi v pripovedke o živalih. V pripovedki *Škorčeva doživetja* uporna ptica išče grozdje in »minulost«, s katero je izginil zreli trtin plod. *Učitelj, razbojnik in ptice* je pripoved o izneverjeni morali, o resnici, kakršno učijo v šoli, o naklonjenosti narave do otrok, osamljenih v gozdnem svetu. Ko analizira ravnanje dečka, ki trdosrčnemu ptičarju ukrade mrežo za ptice, kletke in dva ujeta kosa, pisatelj trdi, da ni razbojnik, temveč v šoli tako vzgojen otrok. Učitelj — zmeden zaradi ptičarjevih obtožb, takoj odide v gozd, da bi našel nekdanjega učenca, ki ga ni učil krasti — je dečku vлил sovrašтво do ljudi, ki ogrožajo svobodo drugih. Deček ravna v skladu s tem prepričanjem, a »dobro«, katerega ga je učitelj učil, je v precepu med normami vzgojnega sistema in vsem, kar se kaže v življenju kot resnica. Vendar je Čopić takšna neskladja med življenjem in vzgojo presegal z občutjem ljubezni in dobrote: vsa narava v pripovedki *Lunin gost* je naklonjena dečku Vučiću, desetletnemu malčku, ker je na svoj rojstni dan osamljen in nima nikogar, ki bi ga zabaval ali mu prinesel darilo, deček je žalosten, toda pojavi se luna, ki spodbudi gozdne prebivalce in vso naravo, da z darili in pozornostjo razveselijo dečka (»V počastitev dečkovega rojstnega dneva so celo zvezde priredile drsalno tekmo in vratolomno so se drsale in padale po jasnem in gladkem nočnem nebu. Za njimi se je svetila in naglo ugašala žareča sled.«)⁷ Sožitje med naravo in ostalim svetom v Čopičevi prozi usmerja v misel o potrebnosti združitve vsega živega na zemlji, ki naj bi zajelo univerzum.

Čopić je postopoma širil tematski krog svoje proze. V pripovedki *Brko i Smrko* (Brkač in Smrkač) nastopa proti praznoverju in predsodkom, norčuje se iz talismanov, ki si jih ljudje omislijo pred odhodom v vojno, v pripovedki *Čudnovat svetski putnik*⁸ (Čuden svetovni popotnik) govori o pismu, ki je zašlo in obšlo ves svet ter prispelo dedu Bradonji Brkiću na njegov stoti rojstni dan; njegov vnuk, plavalasi Zimski metulj, v pismu prosi deda, naj mu pošlje »domačega zajca, hlačastega goloba in malo lešnikov«. *Strašni zmaj* je pripovedka o pošasti, njenih pustolovščinah in o njenem koncu, ko nima več moči in ni sposobna niti pomagati ljudem: »Odkar je videl človeško moč, pamet in izvedenost, se je zmaj povsem pomiril in odšel v veliko in širno deželo bajk, daleč tja na konec sveta.«⁹

⁶ Čopić, prav tam, str. 145.

⁷ Čopić, prav tam, str. 181.

⁸ Ta Čopičeva pripovedka spominja na pripoved Čehova *Vanjka*, v kateri deček piše pismo dedu v vas in se pritožuje nad svojim življenjem »v svetu«.

⁹ Čopić: *Pripovedke izpod zmajevih kril*, str. 165.

Ob pripovedkah, v katerih spretno kombinira stvarnost in fantastiko, Čopić ustvarja tudi prozo s tako imenovanimi utopičnimi in kozmičnimi motivi. V teh pripovedkah fantastika dobiva značaj človeškega hrepenenja po idealnem v življenju. Tak najizrazitejši primer sta pripovedki *U psećem selu*¹⁰ (V pasji vasi) in *Šarov u zemlji bajki* (Šekec v deželi bajk). Reliefno začrtani svetovi v teh pripovedkah izboljšujejo kvaliteto fantastike v Čopićevi prozi in omogočajo tako klasično kot tudi sodobno observacijo človeka.

V pripovedki *Šekec v deželi bajk* se fenomen utopičnosti potrjuje v izmišljeni »deželi bajk« in v »pasji vasi«, v katero prispe pes Šarov, potem ko je odslužil pri ostarelem vaškem slepcu. Pisatelj najprej pojasnjuje, kako je bil pes Šarov »nagrajen«: čuvaj mestnega reda mu je za njegovo pošteno delo podaril svobodo. V iskanju čarobne pasje vasi mora najprej skozi »zajčjo« nato »mačjo vas« in še potem ne gre brez težav in »pasjega sodišča«. Čopić je v tem primeru uporabil dantejevske slike poti skozi pasji pekel: Šarov srečuje mnoge primerke svojega rodu, sodniki presojuje njegova dobra in slaba dela na zemlji, zagovornik se zavzema zanj, upoštevajo olajševalne okoliščine in končno doženejo, da so pretehtala dobra dela, zato ga sprejmejo med prebivalce čarobne pasje vasi. Pes Šarov se v vseh teh preobratih »dobro drži«, pot do srečnega konca je dolga, toda z vztrajnostjo prispe na cilj. Polno mero utopičnosti v tej pripovedki je Čopić izrazil v trenutku, ko je svojega junaka privedel v deželo bajk: na njenem vhodu (kjer je treba »pustiti svoje bolhe in repinec zunaj«) je deset zapovedi, ki vsebujejo pravila ravnanja v tej deželi. Poleg opozorila, da »se ničemer ne čudi, to ni spodobno«, je tudi določilo, da čakajo obiskovalce v imenovani deželi mnoge nove preizkušnje (»privadi se, da nosiš glavo v torbi«, »plača se po popotnikovi izvedenosti: ali z ničim ali z glavo ...«), nato opozorilo na dostojanstvo in hrabrost (»če nisi hraber, ne hodi v to deželo, ker je samo za smela in nemirna bitja«), pa svarilo za vzdrževanje ravnotežja med resničnostjo in snom (»prenašanje čudes iz kraljestva bajk na običajno deželo je nevarno, za to moraš biti pogumen ...«).¹¹

Deželo bajk, v kateri dosežejo mir in srečno življenje tisti, ki so to zaslužili (kot v raji), je Čopić gradil z imaginacijo in humorjem in zasnoval na utopičnih idejah: srečen, ker je njegov Šarov dobil nagrado za življenjski trud, ki ga je izkazal v skrbi za slepega človeka, Čopić povečuje deželo bajk in pravi, da se »na svetu vedno najde kdo, ki ga je zanesla pot v deželo bajk, pa vam bo kaj povedal o njej«, ker se »dežela bajk nikoli ne bo izgubila, marveč se nam vsak dan bolj približuje«. ¹² Ta utopični sen o dobrem življenju in ljudeh, ki »nekje« so, se na skoraj podoben način pojavlja v pripovedki *V pasji vasi*. Glavna oseba (pes Žuća) pripoveduje psičkoma o Indiji Koromandiji (Zemlji dembeliji) in njenih čarih (»V tej vasi so hiše zgrajene iz samih kosti, čudovitih, debelih, tankih, dolgih in kratkih. Po drevju v vrtovih rasto pečeni škranjčki in vsakovrstna jetra. Ograje okrog hiš so narejene iz suhih klobas.«) ¹³ ter uživa v njunem poslušanju in čutnem naslajanju. V tej pripovedki Indija Koromandija nima strogih zakonov ne strogih sodišč ko v pripovedki *Šekec v deželi bajk*, živi se

¹⁰ Pripovedka *U psećem selu* spada v zbirko *U carstvu leptirova i medveda*, analiziramo pa jo tukaj, da bi v povezavi s pripovedko *Šarov u zemlji bajki* pokazali njuno idejo in indikativno sorodnost.

¹¹ Čopić: *Pripovedke izpod zmajevih kril*, str. 153—154.

¹² Čopić, prav tam, str. 158.

¹³ Čopić, prav tam, str. 78 (prvi del knjige vsebuje zbirko *V kraljestvu metuljev in medvedov*).

v blaginji in dobroti, odprta je vsakomur, ki jo obišče («... mimo mene pa hodijo sami pečeni in kuhani zajci, klanjajo se mi s pobešenimi ušesi in vsak me prosi »Spoštovani in hrabri Karo, ponos vseh ovčarskih psov, kolikor jih je in ni, daj, požri me...«).¹⁴ Pisatelj povečuje svobodo življenja in vedenja brez pravil in ovir, velikih kazni in sodišč. Ko se ukvarja z večnim človekovim hrepenenjem po utopiji, Čopić po zgledu klasičnih pisateljev potrjuje otroško prepričanje, da Indija Koromandija in dežela bajk obstojita kot oaze brezmejnega človeškega uživanja. Ta pripovedka, polna komičnih prizorov, se končuje s prizvokom mysticisma: pes Žuća se zameri vaškemu knezu, ker zaradi nezmernosti pri jedi in vseh mogočih užitekkih zahteva od kneza, naj mu da še petelina s strehe. Ta napad na »vaško uro« («Kaj ne veš, da ta petelin zmerom naznanja dnevni čas in obiske. To je naša skupna vaška ura, in kdorkoli jo želi pojesti, ga obsodimo na smrt.»)¹⁵ je za Žućo poguben in mora bežati iz pasje vasi. V času, ko nenadoma zapušča Indijo Koromandijo, vodi Čopić svojega junaka v poraz: pes Žuća izgine v ogromnem prepadu, v katerem konča svoje življenje. Poigravanje ustvarjalne domišljije z realnim stanjem (Žuća je živ in psička začudeno poslušata njegovo pripoved) izziva simpatičen smeh, zgrajen na paradoksu in nonsensu, pripovedka se je tokrat oddaljila od »čiste realnosti« in se spremenila v idealistično težnjo po nestvarnem in nemožnem. S tem je Čopić dokazal, da je sen o odhodu drugim in iskanje boljšega sveta večna obsedenost njegovega duha, ki korenini še v predvojnih pripovedkah (*Pobunjeni mašinovođa*, *Sanjari na drumovima*, *Car na Bekezu*), da bi se v alegorični, personificirani in simbolični obliki končale v prozi za otroke.

Čeprav je pogosto tradicionalna in vsebuje elemente klasične bajke in živalske pripovedke, se Čopićeva imaginacija zna izraziti tudi čisto sodobno. To sodobnost doseže z igro duha, s fabulo in z jezikom. Zavedajoč se, da igra v otroštvu ni brezpomembna otroška aktivnost, jo pojmuje kot dejavni element,¹⁶ ki razvne otroško domišljijo in ji daje moč, da se razvija in postane nedeljiva sestavina njegove psihe. Zato *Izokrenuta priča* (Na glavo postavljena pripovedka) kljub fabuli učinkuje paradoksalno in premetano («Pričujoča pripovedka je doživela potres... Poskusite postaviti vsako besedo na njeno pravo mesto»); njen namen je igra preobrnjenih besed in besednih pomenov, posledica vsega postavljanja na glavo je humor. V to kratko pripovedko je Čopić vpeljal dva lika (deda in babico), pa gozd, zemljo, oblak, opank, hišo, volka, drevo in druga bitja ter predmete, s katerimi je oblikoval zapleteno in preobrnjeno prozno stvaritev. Vsak stavek v tej zgodbi učinkuje humoriistično, ker je preobrnjen in nesmiseln, a vsak nesmisel vodi v paradoks. Tako pripovedka kaže komičnost, ki jo povzroča nemogoče, pisatelj pa čuti potrebo, da se poigra z bralcem in mu predlaga, da razmetani smisel (napačno postavljenih besed) uredi. Fragment iz *Na glavo postavljene pripovedke* se glasi:

¹⁴ Čopić, prav tam, str. 79.

¹⁵ Čopić, prav tam, str. 79—80.

¹⁶ Ko razlaga igro kot pomemben element kulture in človekovega življenja, Caillouis ugotavlja, »da igra nima drugega smisla kot sebe samo«, toda »igrati se pomeni delovati«, to se pravi, da je »igra hkrati minljiva in zelo obstojna« (R. Kajo: *Igre i ljudi*. Beograd, Nolit 1965, str. 37, 49 in 112). Čopić pojmuje igro kot svobodo in otroško brezskrbnost, kot »zaljuljan dečji san«, čeprav čarovnijo igre v literaturi občuti v »jeziku koji vodi pravo u dečju dušu, u svet posebnih zakona i jedne druge logike koju odrasli teško razumeju« (B. Čopić: *Deca nisu naivna*. Nin, 9. marec 1975, str. 4).

»Dogodek se je ustrašil tega čudnega deda in stegnil polje čez nogo, hiteč hitreje od hriba čez zajca. Končno, ko je vrgel sebe pred pogled, mu je od zob zašklepetal strah in glava se mu je naježila na laseh: iz bližnjega volka je bulil krvoločni gozd.«¹⁷

Kot je mogoče videti, je Čopić s spretno besedno igro spremenil, a tudi uveljavil nov smisel svoje pripovedke. Preobrnjene odnose je čutiti kot poigravanje s smislom, a jezik pomaga, da ta smisel vendarle obstoji v drugi varianti, ki je spet logičen tekst, vendar kontrastno intoniran. Tudi v tem primeru pride do izraza pisateljeva sveža imaginacija, ki je njegovi fantastiki v vseh obravnavanih pripovedkah razprla krila in dokazala, da so to krila vsemogočnega in vsevidnega zmaja Fantazije.

II.

Posebno mesto zavzema v Čopićevi prozi za otroke delo *Doživljaji mačka Toše* (Doživetja mačka Toše). Nastalo je v obdobju pisateljevega aktivnega ukvarjanja z otroško poezijo in prozo (1953—1954) in vsebuje vse dobre lastnosti njegovega talenta in bistvene značilnosti njegove poetike. Na tej osnovi moremo razlagati Čopića kot rojenega pisatelja za otroke, ki ga odlikujejo nekatere neobhodne ustvarjalne vrline, kakor so na primer bogastvo domišljije, smisel za poglobljanje v svet narave, spretno prepletanje realnosti in nerealnosti, občutek za humor, uporaba personifikacije in živ govor likov. Poleg teh lastnosti je treba omeniti tudi Čopićevo težnjo po plemenitosti in vero v srečni izid zapletenih življenjskih situacij.

Povezanost človeka in živali je nakazal Čopić že v svojih predvojnih povestih, v katerih ti odnosi ne temeljijo samo na predanosti in prijateljstvu, temveč tudi na konfliktih. Prijateljstvo in dogodivščine mačke, psa in človeka je pisatelj opisal tudi v nekaterih predvojnih povestih za otroke (*Mačak otišao u hajduke*, *Vodeničar i njegov mačak*), vendar je ta motiv v ciklusu *Doživetja mačka Toše* zrasel v »specifičen poetičen svet«.¹⁸ V štirinajstih krajših zgodbah (poglavjih) nato v Uvodu in v Poslovilnem poglavju je pisatelj izpisal celo dramo, ki je nastala med mlinarjem čičom Trišo in njegovim mačkom Tošom; še več, razen zapletenih odnosov med človekom in mačkom je prikazan celotni rustikalni svet rodne kraja, njegovo živalstvo in rastlinstvo, razprtije med živalmi in ljudmi, drobne sleparije in naivne ukane — vse to prerašča vedro pisateljevo sporočilo, da človekovo osamelost nadvladuje druženje z ljudmi in živalmi.

Dolgo povest o pustolovščinah mačka Toša je Čopić razdelil v krajša poglavja, v katerih fragmentarno opisuje po en spopad dveh prijateljev (mlinarja Triše in mačka Toše), nato pa niz peripetij, v katere zapade najprej čiča Triša, nato pa še maček Tošo. Da bi celoten cikel dobil čar spontanosti in avtentičnosti, je tudi tokrat uporabil personifikacijo in alegorijo, simbol in hiperbolo, humor in lirizem. Zato so *Doživetja mačka Toše* humanistična vizija človeka, pogreznjenega v raznovrstne odnose z zunanjim svetom.

¹⁷ Čopić: *Pripovedke izpod zmajevih kril*, str. 187.

¹⁸ Slobodan Z. Marković: *Nekoliko zapisa na marginama kalendara Čopićevog stvaralaštva za decu*. Detinjstvo (Novi Sad) 1975, št. 1, str. 30.

Fabula tega Čopičevega dela sloni na prepiru čiča Triše in mačka Toše zaradi njegove lenobe in kraje slanine (»Ej, Tošo, Tošo, črni tovariš, mar si pri toliko miših v mlinu kljub temu požrl mojo slanino?«).¹⁹ Izhod iz tega prepira je mlinarjeva odločitev, da onemogoči mačkovo tatinstvo s tem, da ga stlači v vrečo, odpelje na vozu do najglobljega rečnega tolmana in ga zažene vanj, čiča Triša to tudi stori, čeprav ne ostane do konca zvest zasnovanemu načrtu. Namesto da se malopridneža čimprej znebi, zaide najprej v gostilno »Pri treh oslih« (»Najprej se bom pošteno napil, da preženem žalost, potem vržem tega mojega malopridneža v vodo«),²⁰ potem pa pijan išče na vozu mačka Tošo v vreči. Toda ta je že na poti v pustolovščino: najprej sreča potepuhe, ki ga prodajo na sejmu, nato pride v roke kmetu Brkaču, pozneje najde zaveznika belega mišjaka in psa Šekca, z njima se bori proti medvedu Hruškotresu Koruzoviću, ki ga prestrašijo in preženejo v votlino. Toda ob tem druženju z gozd-nimi živalmi maček Tošo globoko v sebi občuti hrepenenje po čiču Triši in njegovem mlinu, v katerem je mirno živel. Zato Čopič na koncu te pustolovščine vrača mačka Tošo njegovemu gospodarju in pokaže, da ne moreta biti drug brez drugega, to se pravi, da je življenje v družbi z bitjem, na katero si se navezal, vedno prijetnejše kakor samota.

To delo, do konca izpolnjeno z lucidno igro duha, pripoveduje po eni strani o bogastvu človeških vrlin, po drugi strani pa o personificirani moči narave in kozmosa.²¹ Čiča Triša je dobrodušen starec, eden tistih Čopičevih likov brez zlobe in napak: nima moči, da bi se maščeval mačku Tošu, išče tolmun zanj, vendar se mu nobeden ne zdi dovolj primeren (eden je preplitev, drugi preglobok), napije se, da bi pijan izvršil »maščevanje«. Vse to dela čiča Triša namenoma, ker želi, da bi mačku Toši omogočil rešitev. Je prijatelj živali, dobričina in plemenit starček, ko odlaša s kaznijo, pravzaprav storjeno dejanje odpušča: njegovo godrnjanje je Čopič obarval z otenkom otožnosti, ki rojeva nov odnos do mačka, celo obžalovanje nad goro lumparij in sleparij, ki jih je počel. To stanje ilustrira pogovor med mačkom Tošo in mlinarjem Trišo:

— Malopridnež malopridni, zaradi tvojih mačjih grdobij ostane sam na svetu, kajti peljem te, kakor sam vidiš, da te vržem v vodo, — je mrmral čiča Trišo, obrnjen k žaklju.

— Zakaj me pa nisi vrgel kar iz mlina naravnost v vodo: pljusk! — je mrmral maček žalostno.

— Zato, ker bi bil tedaj tvoj grob preblizu, pa bi me stalno spominjal nate, da bi bil žalosten.

— Zakaj me pa pelješ z vozičkom? Saj bi me lahko cijazil na hrbtu.

— Ehe, moj Tošo, na grbi imaš toliko velikih tatvin, hudih grdobij, velikih sleparij in mastnih prevar, da je vse to komaj našlo prostora na velikem vozu.²²

¹⁹ Čopič v knjigi *Pripovedke izpod zmajevih kril*, str. 92.

²⁰ Čopič, prav tam, str. 96.

²¹ Lik mačka avanturista so poleg Čopiča uspelo prikazali v sodobni otroški literaturi B. V. Radičević (*Učeni mačak*) in A. Popović (*Sudbina jednog Čarlija*). V delih omenjenih pisateljev ima maček več človeških lastnosti, tako maček Čarli (*Sudbina jednog Čarlija*) doživlja mnoge peripetije v življenju, opravlja razne poklice (pop, matematik, klovn), za svoj trud je tudi nagrajen (dobiva pokojnino). Čopič svojega junaka ni »urbaniziral«, maček Toša je bil in je ostal v vaškem okolju, pa je zato elementarnejši in izvirnejši, ohranil je svežino mačjega dela.

²² Čopič, prav tam, str. 95.

Čiča Triša rad odpušča in je poln zdravega ljudskega humorja: v družbi s krčmarjem Vinkom Slivnikom se v pijanosti razkrije kot sanjač in človek poln domišljije; prizor, ko lovita luno in se sklicujeta na čast, učinkuje humoristično, je pa tipično čopičevski prizor, poln težnje po kozmosu in nedoumljivih daljavah. Ob vrnitvi mačka Toša čiča Triša od sreče še enkrat da duška svojemu hrepenanju po daljavah:

V počastitev mačkove vrnitve je čiča Trišo priredil veliko gostijo in povabil nanjo krčmarja Vinka Slivnika. Bilo je slavno rajanje in pijančevanje. Okrog polnoči, ko sta ga imela že precej pod kapo, sta čiča Trišo in krčmar Vinko sklenila povzpeti se na nebo in pogledati, zakaj na njem ni lune. Povzpela sta se do polovice mlinske strehe in se od tam pognala v reko, kjer sta se dobro okopala, potem pa sta pila naprej. Zjutraj, ko sta videla svoja suknjiča do kraja mokra, sta ju začela pretepati in kričati:

— Hej, zakaj sta pa lokala vodo? Pojdita zdaj na sonce in se dobro naspita!²³

Čopić je v tem delu dosegel ustvarjalne vrednote z izrednim smislom za počlovečenje živalskega sveta: kakor v najboljših predvojnih pripovedkah za otroke (*U carstvu leptirova i medveda*, v slov. V kraljestvu metuljev in medvedov) tudi tu uspešno sodelujejo živali, narava in ljudje; v neposrednem dotiku so, razumejo se med seboj in se dopolnjujejo. In medtem ko govori mlinar Triša z mačkom Tošom, s svojim oslom in sam s seboj, se luna in zvezde spajajo z naravo (z gozdom, z reko, z drevjem), a živali delajo, mislijo in se obnašajo kakor ljudje. Pisatelj je mačku Tošu, belemu mišjaku, Šarovu in medvedu pa sovi, gozdnim žuželkam in hroščem vcepljal življenje in odnose, ki obstajajo med ljudmi, prikazoval jih je kot značaje in prijatelje:

Trije zavezniki so si začeli zaupno šepetati in se dogovarjati, ko pa so zaslišali iz teme, sem od planine medvedje brundanje, je bil načrt že skovan. Maček Tošo in preroški mišjak sta urno splezala na hruško in odzgoraj zaklicala privezanemu Šekcu:

— Tako torej, kakor smo rekli! Samo hrabro se drži!²⁴

ali kot »stare sovražnike« (pes Žuća), ki se bahavo hvalijo s svojimi podvigi:

— Au-vau, ko bi le vedel, kako sem se podil za mačkom Tošom! Zasledoval sem ga na konec sveta, ga skozi vrata na meji docela pregnal s sveta in zaloputnil vrata za njim.²⁵

Taki odnosi med živalmi namigujejo na spore med ljudmi, dasi jih pisatelj postavlja na raven utopičnega in kozmičnega dogajanja: da bi dokazal moč in sovraštvo do mačka Toše, ga pes Žuća popolnoma »izžene iz sveta« in zapre za njim vrata. S tem izraža svojo veliko jezo in njuno večno nasprotstvo. Do

²³ Čopić, prav tam, str. 125.

²⁴ Čopić, prav tam, str. 108.

²⁵ Čopić, prav tam, str. 122.

podobnih sporov pride tudi z medvedom Hruškotresom Koruzovičem (ki je v strahu pred gozdnimi živalmi večkrat bežal v svoj brlog), a tudi s čiča Brkačem, pred katerim se je maček Tošo uspel rešiti samo zaradi kmetovega prepričanja, da namesto mačka nosi v vreči leva. S takimi zapleti, s spretno kombinacijo odnosov in mešanja ljudi, narave in živali je »ustvaril enotnost sveta, premostil jezikovne omejitve, s katerimi se človek srečuje na vsakem koraku«,²⁶ in uresničil idejno ter kompozicijsko enotnost dela.

Seveda prinašajo tudi *Doživetja mačka Toše* kot druga Čopičeva dela čare rodne pokrajine, idilo vaškega okolja (zvoek mlinskega kolesa in šum reke), rustikalno atmosfero (ptičji let, škripanje vej, škrebjanje živalic, nočna razpoloženja v mesečini) kakor tudi njemu lasten humor. Posebno izstopajo humoristični prizori, ko svet odraslih zaide v smešno situacijo, ki jo povzročajo zavestne in podzavestne misli (mlinar Triša se hoče maščevati mačku Toši, pijančevanje s krčmarjem Vinkom, iskanje in žalovanje za izginulim mačkom in gostija ob njegovi vrnitvi), in ko živali med seboj sklenejo zvezo, s svojimi domisleki aludirajo na ljudi in njihov idejni svet. Čopić je tu ustvarjal humoristične prizore večinoma z iskricami komedijantskega duha (na primer »naznanilo in razglas«, opis mačka Toše), nato s hiperboličnimi in paradoksalnimi prehodi (»Na sejmiš prodajajo lanski sneg, volka v jagnječji koži, sedla za krave, konjske nohte, rogove namesto rož, sode brez dna in podobne čudne reči...«),²⁷ potem z utopičnimi in kozmičnimi slepili (»Karo laže ko pes, Tošu je ni zagodel. Maček Tošo je bil ukraden izpred moje krčme tisto noč, ko sva jaz in čiča Trišo videla tri lune: eno na nebu, drugo v reki, tretjo pa v oknu...«),²⁸ a posebno z jezikovno igro (»Če se boste tako obračale za vsakomer, ne boste več samo suncokreti [sončnice], marveč tudi mačkokreti, kravokreti in konjokreti, nazadnje pa pridete še do osla.«),²⁹ z gradacijo in metaforo (Vse mestece se je zaklenilo, zapahnilo, zaprlo, zakovalo, privleklo pred vrata omare, postelje, mize, stole, pečice, pernice, stare kape in polomljene zobotrebece. Ulice so opustele. Po kamnitem tlaku so drveli samo dva para podkev in stari čevlji, vse kar je bilo ostalo od nekega konja in jahača, ki sta jo bila prehitro pobrisala iz mesta)³⁰ ali s podcenjujočim tonom obračuna (»Mijav, kar pridi, da se spoprimeva, bolhovec Karo, ti lažnivec, tat moke, zajčji posmeh, ti svinjski rilec ti!«).³¹

V želji, da bi čim prepričljiveje izpovedal doživljanje mačka Toše, uporablja posebne vrste naracije. Tako se v tem delu menjujejo na eni strani pripovedovalčev govor in zapiski iz dnevnika (II., V. in X. poglavje so prepisana iz Tošinega dnevnika), na drugi strani pa so dialogi — pogovori med živalmi (posebno uspel je dialog na začetku XII. poglavja, ko se pogovarjata preroški mišjak in maček Tošo). S takimi kombinacijami dosega pisatelj veliko tekstovno ekspresivnost.

V celotnem Čopičevem književnem opusu za odrasle in mlade bralce, ki prinaša zrele plodove folklorne, »realne«, a tudi utopično-kozmične fantazije,

²⁶ Slobodan Ž. Marković: *Zapisi o književnosti za decu*. Beograd, Interpres 1971, str. 160. Glej slovenski prevod: *Zapiski o književnosti za otroke*. Ljubljana, Mladinska knjiga 1975, str. 208.

²⁷ Čopić, prav tam, str. 103.

²⁸ Čopić, prav tam, str. 121.

²⁹ Čopić, prav tam, str. 118.

³⁰ Čopić, prav tam, str. 105.

³¹ Čopić, prav tam, str. 123.

izražajo *Doživetja mačka Toše* najpopolnejše pisateljevo tvorno moč. Morda ni Čopić v nobenem (pesniškem in proznem) delu zgradil svojega poetičnega sveta s toliko invencije. To je tukaj storil v žarkem ustvarjalnem zanosu, v navdihu, ki je rodil umetniško lepoto, pravljico o sodelovanju med ljudmi in živalmi — in neke vrsto sintezo njegove kristalne besede, ki se je rojevala med poletom domišljije in mlinskim kamnom življenjske stvarnosti.

Prevedla Darja Kramberger

Re z i m e

Bogata proza Branka Čopića namenjena deci ne bi se mogla zamisliti bez njegove priče sa fantastičnim temama. Analizirajući ovakvu vrstu Čopićevih priča, autor ovog teksta najpre obraća pažnju na vid Čopićeve fantastike, različit od fantastike kod klasičnih pisaca (Andersen, Grim, Pero, Baum, Puškin, Sent-Egziperi, Nazor, Ivana Brlić Mažuranić), zatim narodnih bajki, pa i u pričama o životinjama. Utvrđujući da je Čopićeva fantastika spoj između stvarnosti i piščeve igre duha, autor se zadržava na piščevoj izjavi o tome, da bi, kasnije, prešao na analizu ove vrste Čopićeve proze, od priče do priče, i duže proze *Doživljaji mačka Toše*.

Unoseći u svoj analitički tekst najizrazitije primere ovakve piščeve proze, autor je na kraju svoga rada, posebno pažnju usmerio prema »utopijsko-kosmičkim motivima o Čopićevom delu«, da bi, na taj način, dokazao koliko je ovaj pisac vezan za realni svet s jedne, a irealni s druge strane.

S u m m a r y

Branko Čopić, rich prose for children cannot be imagined without a story with fantastic theme. Analysing this type of Čopić's stories, the author of the article draws attention to the fact that Čopić's fantastic fiction differs from classic writers like Andersen, Grimm, Perrault, Baum, Pushkin, Saint-Exupéry, Nazor, Ivana Brlić Mažuranić. The author also analyses folk and animal tales. Čopić's fantastic fiction is a merger of reality and the writer's game of mind. The author comments this idea of Čopić. An analyses from tale to tale is given, as well as, a longer text: »The Experiences of Tom Cat Toša«.

The reviewer quotes the most striking examples of the writer's prose. At the end of the review special attention is layed on science fiction and utopia themes of Čopić's work in order to show the writers bondage to real, on one hand, and irreal world, on the other.